

Resocializacijos galimybės Lietuvos įkalinimo įstaigose

Santrauka

Straipsnyje aptariamos resocializacijos galimybės Lietuvos penitencinėje sistemoje. Pažymėtina, jog pastaruoju laikotarpiu resocializacijos idėja vis dažniau iškyla oficialiuose Lietuvos teisiniuose dokumentuose. Jau po Nepriklausomybės atkūrimo gana greitai atkreiptas dėmesys į kolonijose, kalėjimuose, areštiniuose kalinamų žmonių sąlygas bei kuriami Lietuvos penitencinės sistemos pertvarkymo, susijusio su individo resocializacija, instituciniai pagrindai. Kai kurie iš jų šiuo metu bandomi įgyvendinti praktiškai. Tačiau kyla klausimas, kokios yra realios Lietuvos penitencinės sistemos resocializacijos galimybės?

Vienas iš būdų, kuris leidžia atskleisti įkalinimo įstaigų resocializacijos galimybes, yra veiksmų, darančių įtaką pakartotinių nusikaltimų padarymui, įvardijimas. 1990-1998-aisiais metais nežymiai didėjantis pakartotiniai nusikaltusių asmenų skaičius (1998-aisiais metais sudarė apie 34% visų išaiškintų asmenų, padariusių nusikaltimus) lyg ir neturėtų sukelti ypatingo susidomėjimo, tačiau reali situacija atskirose nuteistųjų įkalinimo įstaigose, o ypač griežto režimo kolonijose, kuriose asmenys atlieka bausmę ne pirmą kartą, yra kitokia: penitencinis recidyvas atskirais atvejais siekia iki 80% (Vilniaus griežto režimo kolonijoje).

Taigi pagrindinė resocializacijos problema atsiranda dėl prieštaravimo tarp resocializacijos idėjų, kurios skelbia apie asmens saviraišką, teises bei pasirinkimą, ir esminių penitencinės sistemos principų – kontrolės, paklusimo ir izoliacijos.

Straipsnyje siekiama išsiaiškinti resocializacijos galimybes Lietuvos įkalinimo įstaigose, jų vaidmenį penitencinės sistemos reformoje, pakartotinių nusikaltimų įkalinimo įstaigose mažinimo perspektyvas. Atliekant analizę remtasi nuteistųjų asmenų Lietuvos įkalinimo įstaigose anketinių apklausų bei kokybinių giluminių interviu su penitencinės sistemos ekspertais duomenimis.

Bausmės paskirtis visuomenėje

Bausmės paskirtis ir jos vaidmuo visuomenėje priklauso nuo politinės, socialinės ir ekonominės raidos. Šiandieninė visuomenė, gyvenanti įvairovės, institucinio pliuralizmo, daugiaprasmiškumo bei atsitiktinumo būvyje, turi pasirinkti tokią bausmę arba alternatyvą, kuri leistų palaikyti tvarką bei kontroliuoti asmenis, norinčius tą tvarką sudrumsti. Suprantama, kad ne visi bausmių taikymo

modeliai yra būdingi demokratines vertybes ir idėjas puoselėjančioms visuomenėms. Taigi kokia bausmė yra visuomenės teisingumo garantija, kartu ir sėkmingos politinės taktikos elementas?

Kadangi, pasak žymaus prancūzų sociologo E. Durkheimio, nusikaltimai yra neatsiejama visuomenės dalis, tai bausmė yra "kitas tos pačios lazdos galas". Kalbant apie bausmės

paskirtį, reikia pažymėti, jog "greta oficialiai deklaruojamų funkcijų egzistuoja ir latentinės bausmės funkcijos" (Duff, Garland, 1995, 32). Viena iš latentinių bausmių funkcijų yra žemo socialinio statuso asmenų kontrolė, kuri, pasak norvegų kriminologo T.Mathieseno, apibūdina laivės atėmimo bausmės paskirtį. Šis autorius pataria labiau atsižvelgti į paslėptas kalėjimo socialines funkcijas: "rūšiavimo, galios filtravimo, atitraukimo, veiksmo (lyg atsakas į nusikaltimą) bei simbolinę funkcijas" (Duff, Garland, 1995, 33), kurios lieka oficialiai skelbiamų funkcijų (įbauginimo, izoliacijos, nubaudo, resocializacijos) šešėlyje. Be to, pastarosios funkcijos, o ypač resocializacijos arba korekcijos (individo pakeitimo), labiau nei minėtos latentinės (individo kontrolės) įkalinimo įstaigų funkcijos atitinka demokratinius valstybių siekius. Todėl "individų transformacija" (Foucault, 1998, p. 230) penitencinėje sistemoje geriausiai atsiskleidžia nagrinėjant šiuo metu plačiai skelbiamą, akivaizdžią laisvės atėmimo bausmės resocializacijos funkciją. Jos pagrindai siejami su pirmomis pozityviomis reformomis (dėmesys sutelkiamas į nusikaltusį asmenį, jo keliamą grėsmę bei orientaciją, į nusikaltėlio auklėjimą), kurios siekia sumažinti nehumanišką penitencinės sistemos pobūdį ir kurias jau nuo XIX a. pabaigos įvardija pozityvistinė kriminologija.

Nuo šio amžiaus 6-ojo dešimtmečio resocializacijos arba individo pakeitimo idėja įsitvirtino ir kritinės kriminologijos teorijoje bei greitai tapo daugelio valstybių (Vokietijos, Lenkijos, Norvegijos, Olandijos, JAV ir kt.) penitencinių reformų pagrindu.

Resocializacijos programų pagrindą XX a. pradžioje sudarė gydymo idėja, t.y. psichologinė–medicininė veikla, kuomet individai buvo gydomi nuo nusikalstamo elgesio. Tačiau laikui bėgant dėl nepakankamo

"gydymo" efektyvumo ši "idėja tapo nebemadinga" (Christie, 1981, p. 23). Resocializacijos modifikacija buvo nukreipta ne į tiesioginę įtaką individui, bet į aplinkos, kuri skatintų įkalintų asmenų sąmoningą siekį keistis, sukūrimą. Tačiau tokie elementai kaip darbas, švietimas, moralinė įtaka ir disciplina vis tiek išlaikė vyraujančias pozicijas individų resocializacijoje (Mathiesen, 1990, p. 25). Taigi iki šių dienų resocializacijos programos kinta bei yra modifikuojamos atsižvelgiant į kriminologinių tyrimų rezultatus. Šiuolaikinė resocializacijos samprata neapsiriboja vien įkalinimo įstaigų sienomis, nuteistajam yra sudaromos sąlygos išvykti į laisvę, palaikyti ar atnaujinti socialinius ryšius. Kaip teigia kritinės kriminologijos atstovai, būtina sudaryti tokias sąlygas nusikaltusiems asmenims, kad jie turėtų galimybę savanoriškai resocializuotis.

Siekiant išsiaiškinti resocializacijos galimybes Lietuvos įkalinimo įstaigose buvo atliktas sociologinis tyrimas¹ šešiose Lietuvos įkalinimo įstaigose (Vilniaus griežto režimo pataisos darbų kolonijoje, Marijampolės griežto režimo pataisos darbų kolonijoje, Alytaus griežto režimo pataisos darbų kolonijoje, Pravieniškių gydymo pataisos darbų kolonijoje, Panevėžio bendro režimo pataisos darbų kolonijoje, Vilniaus tardymo izoliatorių-kalėjime) apklausiant nuteistuosius, kurie ne pirmą kartą atlieka bausmę laisvės atėmimo įstaigose, bei atliekant giluminius interviu su ekspertais, dirbančiais penitencinėje sistemoje.

Buvo gvildenamos šios pagrindinės problemos: *silpnos resocializacijos galimybės įkalinimo įstaigose bei aukštas penitencinio recidyvo rodiklis*. Tyrimas buvo atliktas naudojant sociologinį kiekybinį metodą: nuteistųjų laisvės atėmimo bausme *anketinę apklausą* (iš viso apklausta 400 respondentų) ir sociologinį kokybinį metodą: *giluminius interviu* (ekspertų apklausa, iš viso 10 respondentų).

Anketinė apklausa buvo atlikta 1998-ųjų metų balandžio-rugsėjo mėn. Apklauso informantai - atsitiktiniai asmenys atskirose įkalinimo įstaigose, ne pirmą kartą atliekantys bausmę laisvės atėmimo vietose. Atsižvelgta į tai, kad jų skaičius pagal kiekvieną įkalinimo vietą būtų proporcingas toje įstaigoje esančių asmenų skaičiui. Duomenų analizei panaudoti 400 žmonių atsakymai. Patikimumo paklaida - 5%. Apklausti nuteistieji pagal socialinius-demografinius bei kitus parametrus atstovauja visai asmenų, nuteistų pakartotinai laisvės atėmimo bausmė, grupei. Duomenų analizė atlikta taikant kompiuterinę programą - *SPSS for Windows*.

Transformacijos laikotarpio įtaka nusikaltimų struktūrai

Susisteminant anketinės apklausos bei giluminių interviu rezultatus, galima išskirti du analizės lygmenis, labiausiai atskleidžiančius pasirinktos temos problemškumą:

- **Išorinis: visuomeninis-socialinis:** transformacijos laikotarpio įtaka individų elgesiui ir pokyčiams kriminalinės justicijos sistemoje bei bausmės paskirties suvokimo kitimas;
- **Vidinis: asmeninis:** nuteistųjų asmeninių savybių pokyčiai.

Šie analizės lygmenys yra susipynę ir daro įtaką vienas kitam, tačiau analizėje jie labiausiai atspindi teiginius, kuriais remiantis yra aiškinamos straipsnio pradžioje iškeltos problemos.

Reikia pažymėti, jog šiame skyriuje pateikiama analizė padės identifikuoti esminius veiksnius, dėl kurių yra padaromi nusikaltimai ir kartu leis numatyti argumentus, kurie bus reikšmingi norint išsiaiškinti ar penitencinis recidyvas daro įtaką faktinio recidyvo augimui².

Turto ir materialinių vertybių svarbos išryškėjimas visuomenėje

Remiantis amerikiečių sociologo Roberto Mertono individualios adaptacijos būdų tipologija, kuri buvo sudaryta siekiant išsiaiškinti tai, "kaip kai kurios struktūros verčia tam tikrus asmenis visuomenėje elgtis nekonformistiškai" (Mertonas, 1997, p.66), pažymėtina, jog apie 60% pakartotinai nusikaltusio Lietuvos jaunimo (nuo 18 iki 29 metų) galima pavadinti inovatoriais. Pasak minėto autoriaus, ši adaptacija (inovacija), kurią skatina stiprus kultūrinės sėkmės akcentavimas, leidžia įžvelgti sėkmės simbolius – *turtą ir valdžią*, kurie gali būti pasiekiami naudojant instituciškai uždraustas, bet efektyvias priemones. Didžiausią deviantinio elgesio spaudimą JAV patiria žemutiniai visuomenės sluoksniai.

Po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje prasidėjęs ir dar šiuo metu besitęsiantis ekonominių ir socialinių reformų laikotarpis dar labiau sustiprino pastaraisiais dešimtmečiais visuomenėje vyravusį *materialinių vertybių* siekimą. Turtas (ypač kalbant apie jaunimą) yra vienas iš labiausiai siektinų dalykų. Šiuo atveju iliustracija gali būti Gariūnų turgaus pavyzdys (nemaža dalis jaunimo išsimokslinimą iškeitė į komerciją, šitaip užsitikrindami greitesnį materialinį apsirūpinimą).

Statistika rodo, jog 1991–1998-ųjų metų laikotarpiu Lietuvoje recidyvinių nusikaltimų struktūroje vyravusių vagysčių procentas (apie 61%-68%) buvo žymiai didesnis negu 1983–1990-ųjų metų laikotarpiu (nuo 39% iki 49%). Panašūs pokyčiai buvo fiksuojami ir bendroje nusikaltimų struktūroje. Labiausiai paplitusios vagystės buvo *asmeninio turto vagystės*, po to – plėšimai ir atvirosios vagystės.

Kaip rodo atliktos apklausos rezultatai, daugiau nei *trečdalis* respondentų (32.2%)

įvykdė pirmąjį nusikaltimą dėl *sunkios materialinės padėties*. Svarbu pažymėti, kad jaunimas (18-29 metų amžiaus) tris kartus dažniau rinkosi šį atsakymo variantą nei vyresnio amžiaus žmonės. Taip pat jaunesni asmenys dažniau padarė pirmą nusikaltimą nei vyresni *dėl noro gyventi taip, kaip gyvena turtingi žmonės*.

Galima daryti prielaidą, jog turstiniai nusikaltimai pastaruoju laikotarpiu yra, pasak Merton, „normalus“ atsakas į padėtį, kai perimamas kultūrinis piniginių sėkmės pavyzdys, kai trūksta įprastinių priemonių tai sėkmei pasiekti.

Atliekant interviu vienas iš penitencinės sistemos ekspertų teigė: „kalbėjau su vienu nusikaltėliu, tai jis sako, kad matąs, kaip kiti gyvena, ir kad jis šitaip norįs gyventi. Kodėl jis turįs būti prastesnis už kitus?“

Galima teigti, jog *turto* kaip vertybės pripažinimas visuomenėje yra nusikaltimų padarymą skatinantis veiksnys tarp tų žmonių, kurių dideli poreikiai prasilenkia su mažomis galimybėmis. *Pakartotinai nusikaltusius asmenis* galima išskirti kaip potencialią grupę, kurių poreikiams stinga akivaizdaus realumo ir kurių poreikiai yra dar didesni nei asmenų, padariusių pirmąjį nusikaltimą. Vieno iš kolonijos administracijos darbuotojų teigimu, nuteistasis, išėjęs iš kolonijos, jaučiasi taip, lyg kažkas jam būtų skolingas ir nori už „veltui“ praleistus metus „atsiimti“... Toks žmogus yra praradęs realybės supratimą, nes, jo manymu, dirbti už 1000 litų atlyginimą yra nenaudinga. Jo tikslas yra greitai ir daug uždirbti. Lokalinis tyrimas Vilniaus griežto režimo kolonijoje parodė, kad apie 13% nuteistųjų nori darbo užmokesčio, kuris siekia nuo 1000 iki 1500 litų, o beveik 19% tikisi uždirbti daugiau nei 1500 litų. Tačiau žemas apklaustųjų išsimokslinimas (32.1% - nebaigtas vidurinis, 52.8% - vidurinis ir tai, kad laisvėje 62.3% dirbo nekvalifikuotą darbą, o

34% buvo bedarbiais, stipriai apsunkina lengvą materialinės gerovės užsitikinimą [Kumpaitis, 1999 (magistro darbas)]. Tarp nusikaltusių pakartotinai galima išskirti *jaunimą* (18-29 metų), kuriam, kaip rodo aukščiau nagrinėti tyrimo rezultatai, *materialinių vertybių siekimas* yra vienas iš svarbiausių veiksnių, darančių įtaką nusikaltimų kreivei.

Taigi akivaizdu, jog tiek ekonominė situacija, tiek pakartotinai nuteistų asmenų žemas socialinis statusas visuomenėje apsunkina šio tikslo siekimo galimybes ir individai renkasi lengvesnį bei jau anksčiau išbandytą - nusikaltėliškos veiklos - kelią. Kitaip sakant, jie patenka į nuolatinę kriminalinės justicijos sistemos „globą“.

Nuteistųjų asmenybės pokyčiai įkalinimo įstaigose

Nepilnamečių kolonijos įtaka

Norint išsiaiškinti tai, ar asmuo pabuvojęs įkalinimo įstaigose yra linkęs vėl nusikalsti, buvo analizuojami socialiniai-demografiniai duomenys ir požiūriai tų asmenų, kuriems teko lankytis nepilnamečių kolonijoje. Šie 14-18 metų asmenys pateko į kriminalinės justicijos sistemos „globą“. Pasak informanto, „kai žmogus papuola į šią sistemą, tai ramybės netenka, jį tol persekioja, kol pagauna, aišku, jei prieš tai buvo nusikaltimą padaręs“.

Siekiant išsiaiškinti veiksnius, darančius įtaką penitenciniam recidyvui, buvo daroma prielaida, kad *nepilnamečių kolonija skatina penitencinį recidyvą*. Tyrimo rezultatai parodė, jog beveik trečdaliui apklaustųjų (32.5%) yra tekę lankytis nepilnamečių kolonijoje.

Paaikškėjo, jog skiriasi socialiniai-demografiniai duomenys tų asmenų, kuriems yra tekę atlikti bausmę nepilnamečių kolonijoje, ir tų, kurie, būdami vyresnio amžiaus, pateko į

įkalinimo įstaigas.

Pirmiausia reikia pažymėti, kad 61.5% visų nepilnamečių, kuriems teko lankytis nepilnamečių kolonijoje, augo nevisos sudėties šeimoje, t.y. juos *augino ir auklėjo*: motina – 41.5%; tėvas – 5.4%; seneliai – 5.4%; augo vaikų pensionatuose – 9.2%. 38.5% asmenų, kurie lankėsi nepilnamečių kolonijoje, augo visos sudėties šeimose.

Be to, svarbu pažymėti, kad, be *sunkios materialinės padėties* (35.4%), kaip pagrindinio veiksnio, darančio įtaką pirmo nusikaltimo padarymui, asmenys, kurie turi bausmės atlikimo praktiką nepilnamečių kolonijoje, pažymėjo *draugų įtaką* (27.7%). Šį atsakymą ne taip dažnai rinkosi asmenys, nepatyrusieji nepilnamečių kolonijos gyvenimo. Jų atsakymuose *azartas* kaip veiksnys, darantis įtaką pirmam nusikaltimui, irgi buvo minimas rečiau.

Apibendrinant galima teigti, jog

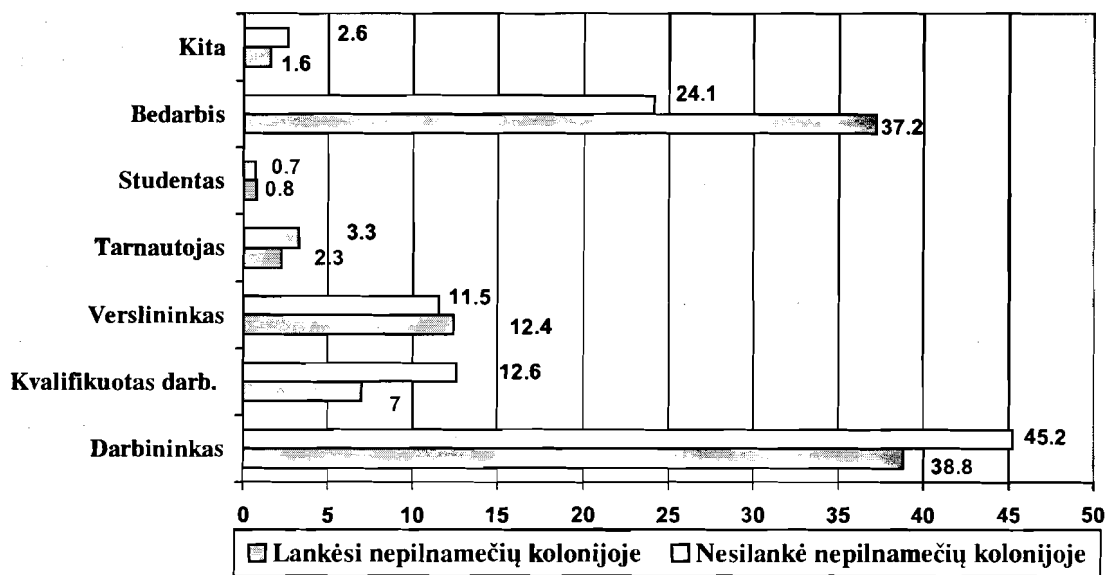
nepilnamečiai, augantys nevisos sudėties šeimose, lengviau pasiduoda neigiamai draugų įtakai, šitaip padidindami savo galimybes pakliūti į koloniją.

Duomenys apie nuteistųjų šeimyninę padėtį parodė, kad šeimą dažniau sukuria tie asmenys, kuriems laisvės atėmimas nebuvo pirmoji bausmė. Taigi iš visų pabuvojęs nepilnamečių kolonijoje 20.8% yra vedę/ištekėjusios, 58.5% nevedę-netekėjusios, 16.2% išsiskyrę/išsiskyrusios, 4.6% našliai/našlės. Atitinkamai 25.7% vedusių/ištekėjusių, 44.2%, nevedusių/netekėjusių yra tarp likusių nuteistųjų.

Dažnai *darbas* akcentuojamas kaip vienas iš pagrindinių resocializacijos ir lengvesnės socialinės adaptacijos veiksnių. Tačiau empiriniai duomenys rodo, jog asmenys, kurie lankėsi nepilnamečių kolonijoje yra *žemesnės profesinės kvalifikacijos* negu kiti informantai (žr. 1 grafiką).

1 grafikas

Nuteistųjų užsiėmimas laisvėje (%)

Apibendrinant pažymėtina, jog nepilnamečio patekimas į auklėjamųjų darbų koloniją rodo tai, jog tokie *asmenys rečiau nei kiti nuteistieji sukuria šeimas, įgyja žemesnį išsimokslinimą arba tik jo pradmenis, neturi profesijos, o kartu ir darbinės patirties, šitaip apsunkindami įsidarbinimo procesą laisvėje*. Todėl remiantis tyrimo rezultatais galima teigti, jog apie *trečdalis nepilnamečių, patekusių į nepilnamečių įkalinimo įstaigų tinklą, yra potencialūs kriminalinės justicijos sistemos "globotiniai", o vėliau – pastovūs kolonijų gyventojai*.

Šio skyriaus pradžioje nagrinėta transformacijos laikotarpio įtaka nusikaltimų struktūrai parodė, jog pastaruoju laikotarpiu dauguma nusikaltimų padaroma siekiant materialinio pasitenkinimo; taip pat buvo išskirta jaunimo grupė, kuriai turtas yra vienas iš labiausiai siektinų vertybių. Taigi jaunimas, kuris lankėsi nepilnamečių kolonijoje ir kuriam turtas yra vertybė, turi dar daugiau šansų patekti į kriminalinės justicijos sistemą, kadangi paminėti jauni žmonės neturi darbinį įgūdžių, pakankamo išsimokslinimo, kad galėtų teisėtai įgyvendinti savo siekius ir norus. Taigi akivaizdu, jog šiandieninė socialinė, ekonominė bei politinė situacija bei pokyčiai šiose sferose daro įtaką (ypač kalbant apie jaunimą) visuomeninių vertybių kaitą lemiančiam nusikaltimų padarymui, o kartu papildo įkalinimo įstaigas pastoviais "gyventojais".

Nuteistųjų elgesys kolonijoje

Praplečiant teiginį dėl nepilnamečių įkalinimo įtakos penitencinio recidyvo augimui ir remiantis nuteistųjų įkalinimo įstaigose elgesio analize, galima kitu aspektu patikrinti, ar dauguma nuteistųjų, atliekančių bausmę įkalinimo įstaigose, jau yra potencialūs kriminalinės justicijos sistemos klientai ateityje.

Siekiant patvirtinti arba paneigti šį aspektą bei vartojant R. Mertoną terminologiją, gali būti skiriamos dvi asmenų, atliekančių bausmę įkalinimo įstaigose, grupės:

- *konformistai* (dažniausiai vyresnio amžiaus asmenys, daugiau nei trečią kartą atliekantys bausmę laisvės atėmimo vietoje);
- *maištininkai* (asmenys, daugelis kurių lankėsi nepilnamečių kolonijoje; tai dažniausiai jauni 18–30 metų asmenys, esantys kolonijoje antrą ar trečią kartą).

Pažymėtina, jog diferencijuojant nuteistuosius pagal jų *elgesį kolonijoje* vienas iš esminių kriterijų yra *asmens amžius*. Taip pat asmens elgesiui kolonijoje daro įtaką ir jo "gyvenimo kolonijoje patirtis", t.y. *penitencinio recidyvo dažnumas*.

Pasak penitencinės sistemos ekspertų: "Jei žmogus jau padaręs ketvirtą, penktą ar šeštą nusikaltimą, tai jis gyvena kaip namuose. Jis yra *pripratęs... <...>* Žiūrint iš psichologinio taško, ramūs yra tie žmonės, kurie jau sėdi čia senai ir ilgai. Tai - recidyvistai. *Jie čia kaip namuose*. Žino tvarką, su jais problemų nedaug". *<...>* Tie, kurie čia buvo tik vieną sykį ar tik lygtinai nubauti, *jauni žmonės*, jie šito priimti nenori, jie nori atmesti. *Jie eina prieš viską*";

"Vyresnio amžiaus žmonių yra daugiausia recidyvistų, bet tie recidyvistai, tie patys vagys, jie irgi tie patys nusikaltėliai, tik jų nusikaltimų skaičius didesnis. Bet *jie čia ramiai sėdi, kaip lyg įpratę būtų, na, žodžiu, ramūs žmonės yra*. O jaunimas negali pritapti, negali adaptuotis".

Pasak asmenų, dirbančių įkalinimo įstaigose, jauni nuteistieji dažniau negu vyresni konfliktuoja ir su kitais nuteistaisiais, ir su kontrolieriais bei labiau yra nepatenkinti jiems paskirta bausme. Pasak respondentų, nuteistajam prireikia metų, o kartais ir daugiau, kol jis supranta, ką padarė ir kodėl jis atsidūrė kolonijoje. Priešingu atveju nuteistieji maištauja

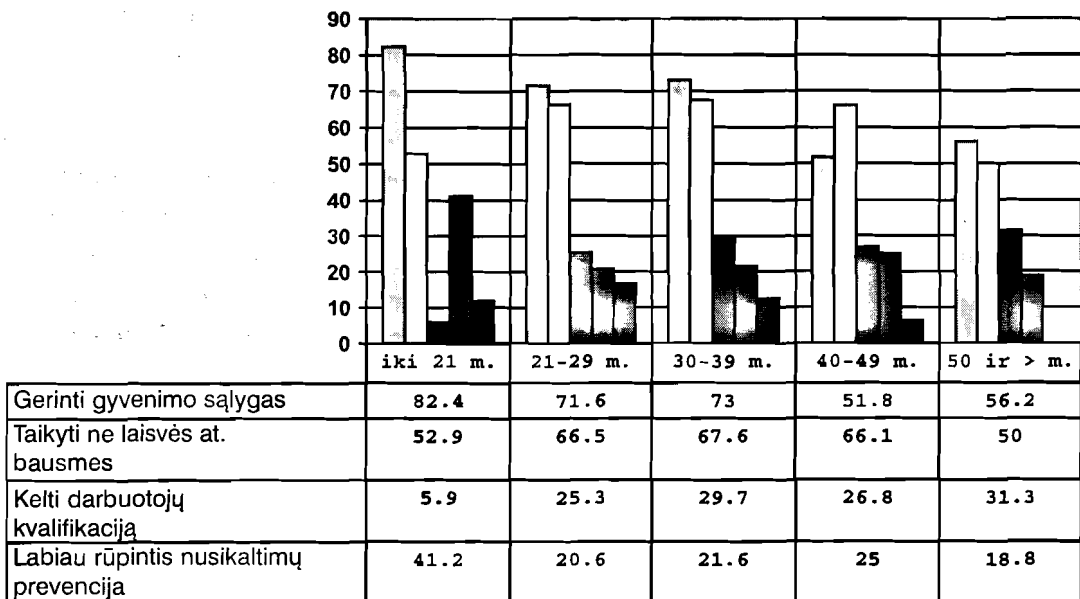
prieš neteisingai, jų manymu, paskirtas bausmes, pyksta ir tampa agresyvesni kitų nuteistųjų ir administracijos atžvilgiu. *Jaunas, maištingas nuteistųjų charakteris*, nesusitaikantis su paskirtos bausmės terminu ar griežtumu, atsiskleidė ir analizuojant kiekybinius duomenis. Jaunimo nesusitaikymas su esama padėtimi bei noras priešintis sistemai, su kuria jie tiesiogiai yra susiję, atsiskleidė kalbant apie pokyčių svarbą įkalinimo įstaigose. Galima išskirti tris esminius, nuteistųjų nuomone, klausimus:

- gyvenimo sąlygų kolonijose gerinimo;
- alternatyvių bausmių (ne laisvės atėmimo) taikymo;
- nusikaltimų prevencijos.

Šių problemų svarbos išryškėjimo kriterijumi laikytinas informantų *amžius*. *Jaunesniems nuteistiesiems* labiausiai rūpi *gyvenimo sąlygos kolonijoje*. Jie yra nepatenkinti esama tvarka, griežtomis, jų nuomone, vidaus taisyklėmis. Vyresni informantai dažniau laikėsi viduriniųjų pozicijų, skirtingai negu paminėtas radikalus jaunimas (žr. 2 grafiką). Žemesnis vyresniųjų informantų teigiamų atsakymų procentas gali patvirtinti anksčiau pasakytą nuomonę, kad vyresnio amžiaus asmenys jau yra pripratę gyventi kolonijoje, t.y. kuo daugiau laiko žmogus "praleidžia" įkalinimo įstaigoje, tuo mažiau problemų jis pastebi. Taigi nuteistasis laikui bėgant priima tas taisykles, kurias jam siūlo ši sistema.

2 grafikas

Reformuojamų sferų išskyrimas įkalinimo įstaigose (%)

Apibendrinant minėtus rezultatus dėl galimo asmenų, ne pirmą kartą atliekančių bausmę laisvės atėmimo vietoje, išskyrimo pagal amžių ir elgesį kolonijoje, reikia pažymėti, jog tiek įkalinimo įstaigų jaunimas (18-29 m. ir 30-39 m.), kuris pavadintas *maištininkais*, tiek vyresnio amžiaus (*40 ir daugiau metų*) *konformistai* yra potencialūs kriminalinės justicijos sistemos "klientai". Ši teiginį pagrindžia ankščiau pateikti kiekybiniai ir kokybiniai duomenys, kuriuos būtų galima trumpai apibūdinti:

- ir kolonijos "jaunimas", ir vyresnieji, kurių penitencinį recidyvą sudaro ne daugiau kaip trys kartai, atlikdami bausmę įkalinimo įstaigoje, dažniausiai praranda arba susilpnina *socialinius ryšius*, t.y. praranda sutuoktinius arba jų atsako giminės. Dėl nedarbo kolonijose prarandami ir darbiniai įgūdžiai;
- pasak visų apklaustų penitencinės sistemos ekspertų, kolonijos jaunimo (18-29 m.) veiksmi agresyvesni negu vyresnio amžiaus nuteistųjų;
- *vyresnio amžiaus nuteistieji*, kurių penitencinį recidyvą sudaro daugiau negu trys kartai, yra praradę *socialinius ryšius*, t.y. dauguma jų neturi šeimų, yra praradę darbinius įgūdžius, o vidinė kolonijos tvarka ir būdas atpratina juos gyventi laisvėje. Laisvė jų sąmonėje praranda reikšmę, kadangi laisvėje jiems išgyventi darosi sunkiau negu kolonijoje. Tokie asmenys taip pat praranda ir atsakomybės jausmą.

Apibendrinant *nuteistųjų elgesio* kolonijose analizę, kuri buvo atlikta išskiriant du esminius kriterijus - *amžių ir penitencinio recidyvo atvejus*, – galima teigti, jog dauguma pakartotinai nuteistųjų asmenų jau yra pastovūs kriminalinės justicijos sistemos klientai. Akivaizdu, jog įkalinimo įstaigose vyksta individo keitimasis,

tačiau ne toks, kurį numato reabilitacijos ir resocializacijos teorijos. Šio skyriaus pradžioje atliktas nuteistųjų išskyrimas į konformistus ir maištininkus parodė, jog skiriasi tik veiksniai atsižvelgiant į nuteistųjų amžiaus ir penitencinio recidyvo kartų kriterijų. Šie veiksniai daro įtaką faktiniam recidyvui, tačiau tiek pirmieji, tiek antrieji pakartotinai patenka į kriminalinės justicijos sistemą.

Laisvės atėmimo bausmės samprata ir paskirtis

Pagal bausmės paskirtį teisinėje literatūroje yra skiriamos atpildo, įbauginimo, galimybės padaryti nusikaltimą atėmimo ir reabilitacijos teorijos. Lietuvos baudžiamoji politika, skirtingai negu dauguma Vakarų Europos valstybių, kuriose baudžiamoji politika orientuota į reabilitacijos teoriją, yra orientuota į įbauginimo ir galimybės padaryti nusikaltimą atėmimo teorijas. (Baudžiamoji teisė, 1998, p. 343.)

Nuteistųjų paklusimą reglamentuoja atskiri pataisos darbų įstaigų vidaus tvarkos laikinųjų taisyklių skyriai, pvz., pataisos darbų įstaigų administracijos ir nuteistųjų santykių nustatymas. "Nuteistieji privalo:

- griežtai laikytis vidaus tvarkos taisyklių ir dienotvarkės;
- besąlygiškai vykdyti teisėtus administracijos nurodymus;
- sveikinti sutikus pataisos darbų įstaigos darbuotoją ar kitą pareigūną bei, jiems priešus, atsistoti" (Pataisos darbų įstaigų vidaus tvarkos laikinosios taisyklės, 1997, p.16).

Tokie yra trumpi samprotavimai apie laisvės atėmimo bausmės funkcijas remiantis teorija bei teisiniais dokumentais. Tolimesniame skyriuje bus analizuojama laisvės atėmimo bausmė remiantis penitencinės sistemos ekspertų bei

nuteistųjų nuomonėmis, kadangi atliekant anketinę apklausą bei lankantis įkalinimo įstaigose buvo pastebėta, jog vidinė kolonijų tvarka yra grindžiama ne tik LR Vidaus reikalų ministerijos nustatytais Pataisos darbų įstaigų vidaus tvarkos laikinosiomis taisyklėmis, bet ir pačių dirbančiųjų laisvės atėmimo baudmės atlikimo suvokimu, asmeninėmis priežiūros ir kontrolės interpretacijomis.

Penitencinės sistemos ekspertų nuomonė

Kaip jau minėta, visišką nuteistųjų paklusimą administracijai garantuoja pataisos darbų įstaigų vidaus tvarkos laikinosios taisyklės. Baudimas, kuris naudojamas po to, kai asmuo nevykdo nurodytų taisyklių, dažniausiai priklauso ir nuo administracijos sprendimų. Todėl svarbu išsiaiškinti, kaip asmenys dirbantys kolonijose supranta baudmės atlikimą kolonijoje, nes nuo to gali priklausyti nuteistųjų gyvenimas įkalinimo įstaigose.

Atsižvelgiant į tai, tyrinėta dirbančiųjų kolonijose nuomonė apie laisvės atėmimo baudmės funkcijas. Kaip jau minėta, ši nuomonė yra labai svarbi, nes tai, kaip laisvės atėmimo baudmės reikšmę ar “pataisymą” suvokia kontrolieriai ir aukštesnio laipsnio pareigūnai, administracijos atstovai, kurie priima sprendimus, t.y. turi nuteistųjų kontrolės galią kolonijoje, priklauso laisvės atėmimo baudmės atlikimas bei resocializacijos galimybės.

Penitencinės sistemos atstovų nuomonė apie laisvės atėmimo baudmės paskirtį:

“Juk baudmė yra žmogaus *izoliacija* nuo pakartotino nusikaltimo. Bet kaip perauklėti asmenį, kuris jau yra susiformavęs, jis jau yra suaugęs žmogus. Žmogus turi savo įpročius, savo gyvenimo būdą ir jį perauklėti yra neįmanoma”.

“Kalėjimas kaip *gąsdinimo funkcija* jau

atgyveno. Žmonės nebijo kalėjimo. Na o apie auklėjimą, aišku aš nekalbėsiu, kadangi čia nei vieno *neišauklėjo, tikrai ne*”.

“Man atrodo, jog jau daug leidžiama, na aišku, užtektinai palikta vietos ir galios administracijai, kad susitvarkyti su nuteistuoju. Sprendžiant dėl lygtinio paleidimo <...> ir dar kitokie įvairūs būdai, kad juos *valdyti*. Žinoma baimė daug ką reiškia, jeigu *jie nebijo, tai jie nesuvaldomi*”.

“Ta baudmė tik *izoluoja* nuo visuomenės kažkokiam laikotarpiui, kad žmogus toliau negalėtų vykdyti kažkokių blogų veiksmų tam tikrą laikotarpį. <...> Dabar yra *mažiau naudojama prievarta* prieš nuteistuosius. Sovietiniais laikais buvo naudojama didelė *prievarta*”.

“*Baudmės turi būti griežtesnės*, gal ne didesnės, bet griežtesnės. Būtent šiose kolonijose (kaip mūsų - griežto režimo kolonijoje), šito *griežtumo nebesijaučia*. Taigi praktiškai mes su tokia baudmių praktika atpratiname žmogų gyventi laisvėje”.

“Na, tie, kurie du tris kartus yra atsėdėję, nebijo kalėjimo. Va čia yra baisiausia. Reikia, kad jis išėjęs *atsižegnotų* ir saktų – ačiū nenoriu”.

“Na čia yra pataisos darbų kolonija, tai lyg ir turėtų kažką pakeisti, bet iš esmės čia nieko nekeičia. Nes *čia yra prievarta*, o ką prievarta pakeisi. Taip, čia yra *izoliacija*, o tai kaip žmogus gali pasikeisti ar grįžti į visuomenę, kuomet jis yra penkis ar daugiau metų izoliuojamas nuo jos”.

Nuomonė apie kolonijos vidaus taisyklės: “*sugriežtinčiau nuobaudas* nuteistiesiems, tegu atgailauja”. Nuomonė apie laisvės atėmimo baudmę: “na, dabar tai *per mažai skiria*. 100% reikia *visus bausti, tegu sėdi*”. “Kurie jau trečią, ketvirtą kartą, tai galima, kad jie ir *griežčiau būtų baudžiami*. <...> *Įkalinimas turi būti griežtesnis*”.

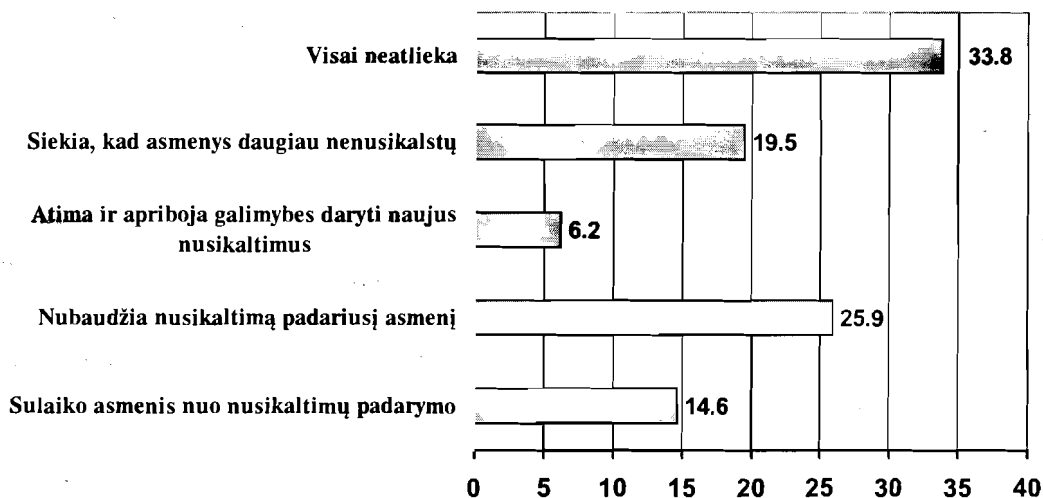
Nuteistųjų nuomonė

Atliekant nuteistųjų anketinę apklausą, buvo išvardintos LR BK fiksuojamos kriminalinės bausmės funkcijos (kriminalinės bausmės paskirtis). Informantų buvo paprašyta pažymėti, kurią iš šių pateiktų bausmės funkcijų laisvės atėmimo bausmė atlieka stipriausiai. Paradoksalu yra tai, jog beveik 34% atsakė, jog

laisvės atėmimas kaip *bausmė neatlieka* nei vienos iš BK paminėtų funkcijų. Ketvirtadalis respondentų paminėjo, jog laisvės atėmimas *siekia, kad asmenys, atlikę bausmę, laikytųsi valstybėje galiojančių įstatymų ir nedarytų nusikaltimų* (žr. 3 grafiką).

3 grafikas

Nuteistųjų nuomonė apie laisvės atėmimo bausmės paskirtį (%)

Atliekant duomenų analizę paaiškėjo, jog laisvės atėmimo bausmės funkcijų vertinimas priklauso nuo nuteistųjų *amžiaus, išsimokslinimo bei penitencinio recidyvo dažnumo*.

Pažymėtina, kad *baudimo funkciją* labiausiai akcentavo tiek *jaunimas* (iki 21 m. – 29.4%), tiek *vyresnio amžiaus nuteistieji* (50-59 m. – 37.5%). Tai, kad laisvės atėmimas *neatlieka* LR BK nurodytos kriminalinės bausmės paskirties, pažymėjo *vidutinio amžiaus asmenys* (21-29 m. – 33%, 30-39 m. – 36.9%, 40-49 m. – 35.2%).

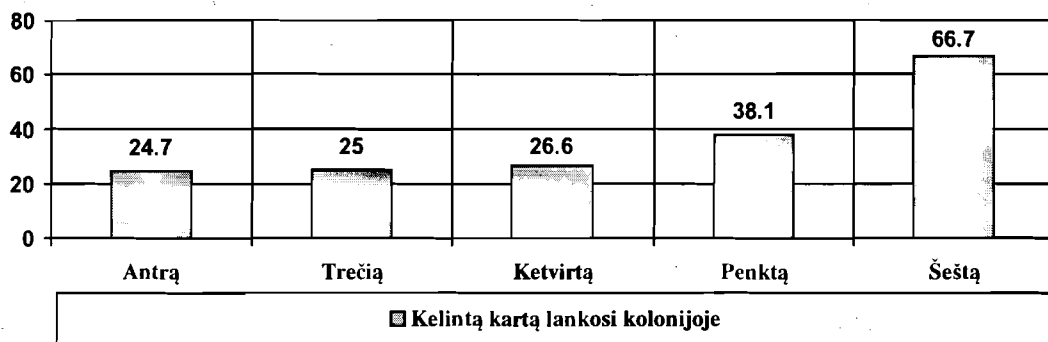
Prevencijos funkcijos reikšmingumas priklausė nuo nuteistųjų *amžiaus*: kuo vyresnis respondentas, tuo rečiau, jo manymu, laisvės atėmimas sulaiko asmenis nuo nusikaltimo padarymo.

Be to, informantų atsakymai į minėtą klausimą dėl laisvės atėmimo bausmės paskirties skyrėsi pagal jų *išsimokslinimo lygmenį*

bei penitencinio recidyvo dažnumą. Pažymėtini esminiai skirtumai dėl šių atsakymo variantų:

- kuo žemesnis išsimokslinimas, tuo dažniau buvo pasirinktas atsakymas, kad *laisvės atėmimo bausmė sulaiko asmenis nuo nusikaltimų padarymo*;
- kuo nuteistųjų aukštesnis išsimokslinimas, tuo dažniau buvo renkama atsakymo variantą, kuris rodė, jog *laisvės atėmimas neatlieka* LR BK nurodytų kriminalinės bausmės funkcijų;
- kuo didesnis penitencinis recidyvas, tuo dažniau nuteistieji mano, jog laisvės atėmimo bausmės *nubaudžia nusikaltimą padariusį asmenį* (žr. 4 grafiką), kita vertus, tuo rečiau mano, kad *siekia, jog asmenys, atlikę bausmę, laikytųsi valstybėje galiojančių įstatymų ir nedarytų naujų nusikaltimų*.

Laisvės atėmimo baudmės paskirtis –
nubausti nusikaltimą padariusį asmenį (%)

Apibendrinant ir penitencinės sistemos ekspertų, ir nuteistųjų nuomones, reikia pažymėti, jog penitencinės sistemos ekspertai dažniausiai paminėjo šias laisvės atėmimo baudmės funkcijas:

- baudimo;
- izoliacijos.

Nuteistųjų nuomonė beveik sutapo su ankščiau apibūdinta ekspertų nuomone. Ypač „patyrę nuteistieji”, t.y. vyresnio amžiaus bei tie, kurie kolonijoje lankosi jau daugiau nei trečią kartą, tvirtino apie *nubaudimą*, *izoliaciją* ir šios baudmės padarinį – *sunkų* įsijungimą į visuomenę.

Svarbu pažymėti, jog interviu atskleidė nuomonių skirtumą dėl laisvės atėmimo baudmės taikymo tarp įkalinimo įstaigose dirbančių pareigūnų pagal jų *užimamas pareigas*:

- aukštesnes pareigas užimantys pareigūnai (kolonijos administracijos atstovai, režimo ir auklėjamosios dalies viršininkai, būrių viršininkai ir kt.) turi žymiai *humaniškesnę požiūrį* į laisvės

atėmimo baudmės taikymą bei atlikimą negu žemesnio rango pareigūnai. Jų nuomonė dažnai buvo grindžiama užsienio šalių pavyzdžiais, kalbėta apie *pokyčių galimybes* penitencinėje sistemoje;

- tačiau kolonijose dirbančių kontrolierių sąmonėje laisvės atėmimo baudmė dažniausiai asocijuodavosi su nuteistųjų *priežiūros, kontrolės, valdymo*, kartais ir *prievartos*, elementais.

Todėl galima daryti prielaidą, jog nepakankama kontrolierių profesinė kvalifikacija gali būti vienas iš šiandieninės Lietuvos penitencinės sistemos neefektyvumo veiksnių, kadangi kol nėra realios kompleksinės resocializacijos taikymo penitencinėje sistemoje programos, tol asmenys, esantys arčiausiai nuteistųjų, t.y. kontrolieriai, o taip pat būrių viršininkai, formuoja praktinę laisvės atėmimo baudmės vykdymo ideologiją, kuri šiandien greičiau įkūnija individų *kontrolės*, o ne jų *keitimosi* tikslą.

Resocializacijos galimybės įkalinimo įstaigose

Veiksniai, silpninantys resocializacijos galimybes įkalinimo įstaigose

Kolonijos subkultūra

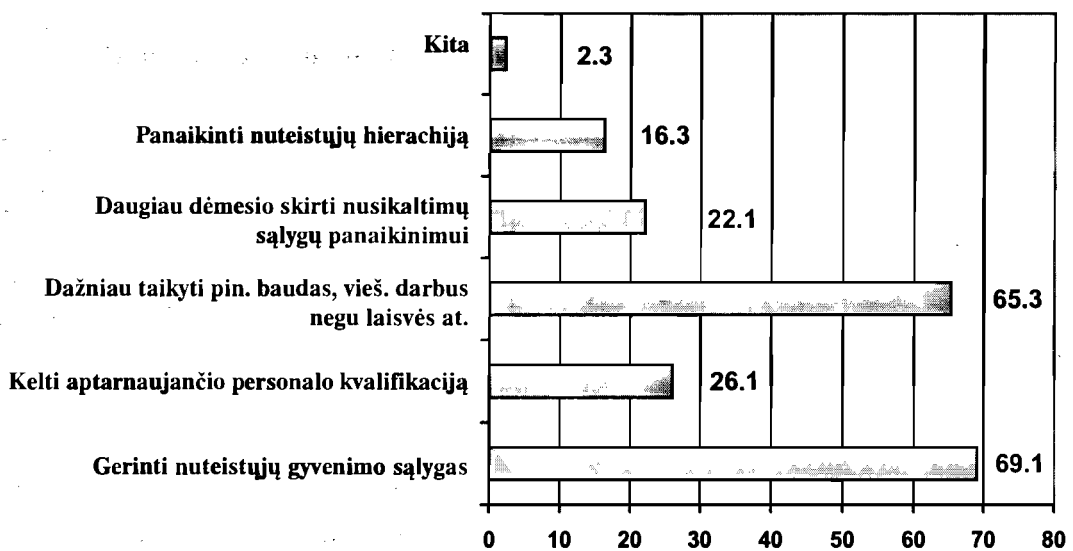
Atliekant apklausą nuteistieji pažymėjo tai, kas, jų nuomone, yra svarbiausia reformuojant

Lietuvos penitencinę sistemą. Kiekvienas teiginys buvo vertinamas atskirai. Dažniausiai respondentai rinkosi šiuos atsakymus (žr. 5 grafiką):

- gerinti nuteistųjų gyvenimo sąlygas kolonijose;
- dažniau taikyti pinigines baudas, viešuosius darbus negu laisvės atėmimą.

5 grafikas

Vykdam Lietuvos penitencinės sistemos reformą svarbiausia (%)

Atliekant duomenų analizę paaiškėjo, jog reformuojant penitencinę sistemą:

- didėja noras gerinti nuteistųjų gyvenimo sąlygas (atitinkamai augant penitencinio recidyvo atvejams);
- geresnių gyvenimo reikalauja asmenys, nuteisti už nusikaltimus asmens sveikatai ir gyvybei, bei asmenys, kurių bausmės terminas yra nuo 3 iki 5 metų ir nuo 5 iki 10 metų. Taip pat asmenys, kurie norėtų dirbti kolonijoje;
- tobulinti aptarnaujančio personalo kvalifikaciją būtų linkę asmenys, kurie lankėsi nepilnamečių kolonijoje, bei asmenys, neturintys darbo kolonijoje,

tačiau norintys dirbti;

- panaikinti nuteistųjų hierarchiją labiausiai norėtų asmenys, kurie lankėsi nepilnamečių kolonijoje, ir asmenys, kurių bausmės terminas didesnis negu 5 metai laisvės atėmimo, bei asmenys, kurie neturi darbo kolonijoje, tačiau nori dirbti;
- daugiau dėmesio skirti nusikaltimų prevencijai labiausiai norėtų asmenys, neturintys darbo kolonijoje, tačiau norintys dirbti.

Aukščiau pateikti teiginiai leidžia daryti išvadą, jog kai kuriems žmonėms, tiksliau kalbant, - a) asmenims, neturintiems darbo, bet

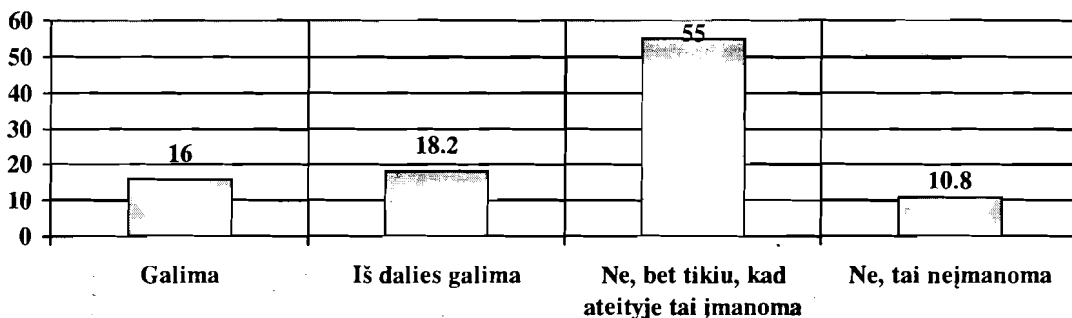
norintiems dirbti; b) asmenims, kurie lankėsi nepilnamečių kolonijoje; c) asmenims, nuteistiems už nusikaltimus asmens sveikatai ir gyvybei (tai žmonės, kurie yra mažiausiai gerbiami kolonijose) - nerašytos įkalinimo įstaigų taisyklės apsunkina gyvenimo kolonijoje sąlygas bei individo keitimosi galimybę pakeičia kontrole bei kova už būvį. O tai yra faktas, silpninantis penitencinės sistemos resocializacijos galimybes.

Izoliacija, nusikaltėlio etiketė, susilpnėję darbiniai įgūdžiai

Siekiant išsiaiškinti šių dienų Lietuvos penitencinės sistemos resocializacijos galimybes nuteistiems buvo pateiktas klausimas: „ar manote, jog šiuo metu reformuojama Lietuvos kalėjimų sistema yra pajėgi atstatyti įkalinimo vietoje esančios žmogaus sugebėjimą gyventi laisvėje?“. Daugiau negu pusė respondentų pasirinko atsakymą – „ne, bet tikiu, kad ateityje įmanoma“, kiti atsakymo variantai buvo pasirinkti šitaip (žr. 6 grafiką):

6 grafikas

Resocializacijos galimybės Lietuvos penitencinėje sistemoje (%)

Akivaizdu, jog nuteistieji nemano, jog įkalinimo vietose gali būti atstatomas sugebėjimas gyventi laisvėje, atvirksčiai, tiek kalbant su nuteistaisiais, tiek interviu su ekspertais parodė, jog žmogus, praleidęs įkalinimo įstaigoje tris ir daugiau metų, pripranta prie esamos tvarkos ir taisyklių, daugelis jų praranda darbinius įgūdžius, šeimą, artimuosius bei sąsajas su išoriniu pasauliu. Kadangi pastarasis dešimtmetis Lietuvoje buvo susijęs su gausiais pokyčiais įvairiose visuomeninio gyvenimo sferose, tai nuteistieji labai greitai „atsilikdavo“ nuo naujovių bei įgydavo baimės jausmą laisvės atžvilgiu.

Analizuojant duomenis didžiausia priklausomybė pastebėta tarp atsakymo dėl resocializacijos galimybių nebuvimo bei kai kurių veiksnių, turėjusių įtakos pakartotinam nusikaltimo padarymui:

- respondentų, kurie mano, kad šiuo metu Lietuvos penitencinės sistema nėra pajėgi atstatyti nuteistojo sugebėjimą gyventi laisvėje, bet ateityje tai įmanoma, padarytas pakartotinas nusikaltimas buvo nulemtas šių faktorių:
 - kalėjimų sistemos uždaro (56%);
 - valstybės nepajėgumo pasirūpinti iš laisvės atėmimo vietos išėjusiais asmenimis (50.9%);
 - sunkumo susirasti darbą (60.3%);
- respondentų, kurie mano, kad šiuo metu Lietuvos penitencinės sistema iš viso nėra pajėgi atstatyti nuteistojo sugebėjimą gyventi laisvėje, padarytas pakartotinas nusikaltimas buvo nulemtas šių faktorių:
 - kalėjimų sistemos uždaro (53.7%);
 - valstybės nepajėgumo pasirūpinti iš laisvės atėmimo vietos išėjusiais

- asmenimis (48.8%);
- sunkumo susirasti darbą (61%);

Remiantis šiais duomenimis galima daryti išvadą, jog nuteistieji įvardija šias esmines problemas, susijusias su įkalinimu:

- stiprią izoliaciją nuo visuomenės;
- nepakankamas socialines garantijas bei socialinę paramą asmenims, išėjusiems iš įkalinimo įstaigų;
- tai, jog nusikaltėlio etiketė bei prarasti ar susilpnėję darbo įgūdžiai apsunkina darbo susiradimo galimybes.

Šios problemos silpnina socialinį įsijungimą į visuomenę bei apsunkina įkalinimo įstaigų resocializacijos galimybes.

Paminėtos problemos yra skiriamos ne tik *penitencinei sistemai*, bet ir *socialinės apsaugos institucijoms* bei *tarnyboms, darbo biržoms* bei *įstatymų leidžiamajai* ir *vykdomajai valdžioms*, o taip pat *žiniasklaidai* - turint galvoje nusikaltėlio stereotipo formavimą.

Veiksniai, stiprinantys resocializacijos galimybes įkalinimo įstaigose

Paleidimas iš įkalinimo vietų savaitgaliais

Kalbant apie reguliaraus *paleidimo į namus savaitgaliais ar atskiriomis dienomis atvejus* (norint, jog įkalinimo vietoje esantis žmogus nebūtų visiškai atitrūkęs nuo visuomeninio gyvenimo), kurie taikomi Skandinavijos šalyse ir galbūt galėtų būti pritaikyti Lietuvoje (siekiant sumažinti įkalinimo įstaigų uždarumą), informantų nuomonė pasiskirstė šitaip: 90% respondentų pritarė minėtam paleidimui į namus, apie 8% pritarė iš dalies ir tik 2% turėjo neigiamą nuomonę.

Paklausti apie nusikaltimo tikimybę, kuomet žmogus būtų paleistas iš įkalinimo vietos savaitgaliui ar kelioms dienoms namo, daugiau nei trečdalis tvirtino (32.1%), jog nepadarytų nusikaltimo.

Reikia pažymėti, jog tik 4.3% respondentų pažymėjo, jog jiems yra nesvarbi arba visai nesvarbi lygtinio paleidimo iš laisvės atėmimo vietos galimybė, o didelė dauguma nuteistųjų šią galimybę įvardija kaip jiems svarbią (18.8%) ir labai svarbią (76.9%).

Galima daryti prielaidą, jog *penitencinės sistemos uždarumas galėtų būti sumažinamas minėtų veiksmų (paleidimo savaitgaliais namo taikymo ar lygtinio paleidimo dažnesnio taikymo) dėka*, tačiau prieš tai svarbu detaliau iširti nuteistojo asmenybę bei numatyti nusikaltimo padarymo prevencijos priemones.

Pasak nuteistųjų, įkalinimo įstaigų sistemos uždarumas gali būti suprantamas ir kaip stoka:

- žmogiškumo, kaip teigia 71% nuteistųjų,
- artimųjų, kaip teigia 66% nuteistųjų,

Pasak jų, atsakiusieji šitaip pakartotinai atsirado kolonijoje dėl uždaros kalėjimų sistemos. Todėl šeima ir artimieji kaip vienas iš esminių veiksnių, darančių įtaką sėkmingai nuteistųjų resocializacijai, bus plačiau nagrinėjami tolesniame skyriuje.

Šeima ir darbas

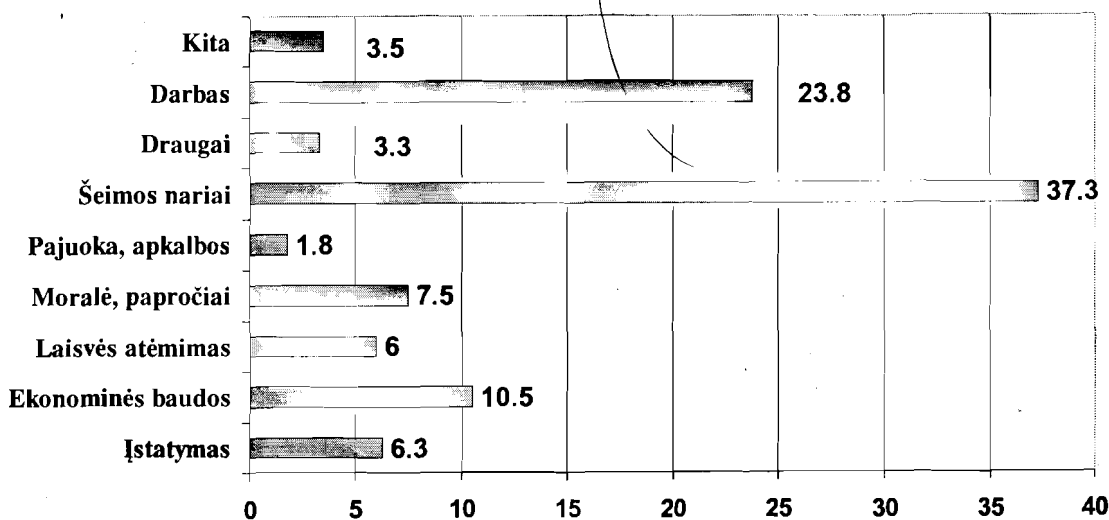
Remiantis anketinės apklausos duomenimis, galima skirti du esminius veiksnius, kurių sustiprinimo ir įtvirtinimo dėka, esant sudėtingai ekonominei bei politinei situacijai Lietuvoje, būtų galima kalbėti apie resocializacijos užuomazgas įkalinimo įstaigose:

- Šeima;
- Darbas.

Šie veiksniai buvo išskirti remiantis nuteistųjų atsakymais dėl *socialinės kontrolės formų* efektyvumo, *realios paramos* suteikimo, *pasitikėjimo* bei faktoriais, darančiais įtaką respondentų *penitenciniam recidyvui*.

Šeima (ši atsakymą pasirinko 37.3% visų nuteistųjų) ir darbas (ši atsakymą pasirinko 23.8% visų nuteistųjų) buvo paminėti kaip vieni iš stipriausių veiksnių, galinčių sulaikyti nuo nusikaltimo padarymo (žr. 7 grafiką).

Veiksniai, galintys sulaikyti nuo nusikaltimo padarymo (%)

- *Šeima* taip pat yra institutas, kuris suteikia didžiausią paramą išėjusiems iš įkalinimo vietų. Net 71% respondentų paminėjo, jog pirmą kartą išėjus iš įkalinimo vietos didžiausios paramos susilaukė iš šeimos. 27% - nesulaukė jokios paramos, 44% - iš draugų, likusieji – iš įvairių nevalstybinių labdaros organizacijų: valstybės, bažnyčios, socialinių darbuotojų (procentas yra didesnis negu 100, kadangi buvo galimi keli atsakymo variantai);
- 66.7% nuteistųjų laisvės atėmimo vietoje labiausiai pasigenda *artimųjų ir šeimos*;
- 83% respondentų išėję į laisvę pirmiausia norėtų *susigrąžinti artimuosius ir šeimą*;
- 65.4% asmenų pažymėjo, jog dažnesni *pasimatymai su artimaisiais* galėtų palengvinti gyvenimą bei prisitaikymą laisvėje;
- 60.7% pakartotinai atsirado kolonijoje dėl *sunkumo susirasti darbą*;
- 73.4% nedarbingųjų kolonijoje norėtų *dirbti*;

- 73% respondentų pirmiausia išėję į laisvę norėtų susirasti *darbą*;

- 46.9% pažymėjo, jog *darbas laisvės atėmimo vietoje* galėtų palengvinti gyvenimą bei prisitaikymą laisvėje.

(*kiekvienas galimas pasirinkimas buvo vertinamas atskirai, todėl bendra atsakymų suma nesudaro 100%)

Penitencinės sistemos ekspertai taip pat pažymėjo *šeimos*, o ypač *darbo* bei *gyvenamojo ploto suteikimo* svarbą siekiant palengvinti laisvės atėmimo bausmės atlikimą bei prisitaikymą visuomenėje: “tie, kurie turi *šeimas*, tai kitas reikalas. Jei šeima juo rūpinasi, tai ir žmogui yra dėl ko gyventi, jis *stengiasi, rūpinasi, galvoja apie tai, kaip pinigų uždirbti*; ne tai, kad nueina į parduotuvę ir praleidžia visus”. “Nuteistųjų gyvenimą kolonijoje dažniausiai *palengvina* turbūt *šeimos nariai*, svarbu, kad jie rūpinasi nuteistaisiais”.

Taigi *socialinių ryšių bei darbinių įgūdžių palaikymo* skatinimas galėtų būti atraminiai taškai pradedant vykdyti resocializacijos programą įkalinimo įstaigose.

Apibendrinimai

Straipsnio pradžioje iškeltos problemos buvo pagrįstos sociologinio tyrimo duomenimis ir suformuluotais teiginiais, kuriuos būtų galima glaustai apibūdinti:

- **Nepilnamečių kolonija daro įtaką pakartotiniam asmenų atsiradimui įkalinimo įstaigoje.** Tyrimo rezultatai parodė, jog kas trečias asmuo, kuris lankėsi nepilnamečių kolonijoje, savo nusikaltėlišką karjerą jau tęsia griežto režimo kolonijose. Be to, remiantis tyrimo rezultatais pažymėtina, jog nepilnamečio patekimas į auklėjamųjų darbų koloniją rodo tai, kad šie jauni asmenys rečiau nei kiti nuteistieji sukuria šeimą, įgyja žemesnį išsimokslinimą arba tik jo pradmenis, neturi profesijos, o tuo pačiu ir darbinės patirties, šitaip apsunkindami įsidarbinimo procesą laisvėje. Todėl galima daryti prielaidą, jog asmuo, kuris lankėsi nepilnamečių kolonijoje, turi daugiau šansų pakliūti į penitencinę sistemą negu kiti nuteistieji.
- **Įkalinimas daro įtaką pakartotinių nusikaltimų darymui.** Šį teiginį patvirtino nuteistųjų elgesio pokyčių kolonijose analizė bei vertybių kaitos visuomenėje analizė. Esminiai dalykai, kurie visa tai pagrindžia: *socialinių ryšių bei darbinių įgūdžių praradimas, sustiprėjęs jaunimo agresyvumas (tarp jaunimo), susilpnėjęs realybės (esamos visuomeninės situacijos) suvokimas bei visiškas prisitaikymas kolonijoje, virstantis baime išėiti į laisvę.*
- **Nedarbas ir sunkumai**, kuriuos patiria buvę kaliniai, norėdami *susirasti darbą*, yra pagrindinis *pakartotinus nusikaltimus skatinantis veiksnys*.

- **Šeimos parama ir užimtumas** laisvės atėmimo vietose yra esminiai dalykai, *padedantys išgyventi kolonijoje bei lengvinantys socialinį įsijungimą į visuomenę.*

Sociologinis tyrimas taip pat atskleidė šiuos svarbius dalykus:

- Vienas iš transformacijos laikotarpį išgyvenančių valstybių bruožų – *vertybių kaita visuomenėje*. Reikia pažymėti, kad Lietuvoje pastaruoju dešimtmečiu ypač išaugo turto kaip vertybės pripažinimas. Todėl buvo patvirtinta prielaida, jog *materialinių vertybių siekimas yra vienas iš esminių veiksmų, darančių įtaką nusikaltimų padarymui*. Kaip parodė tyrimo rezultatai, daugiau nei *trečdalis* nuteistųjų padarė nusikaltimus *dėl sunkios materialinės padėties*. Nusikaltimus dėl ekonominių paskatų dažniausiai įvykdė *pakartotiniai nusikalte* asmenys (dėl jų poreikių bei galimybių neatitikimo). Kita grupė – tai *jaunimas* (18-29 m.), kurio nusikaltimo padarymo motyvas (3 kartus dažniau nei vyresnių asmenų) – *gyventi taip, kaip gyvena turtingi žmonės*.
- Tiek penitencinės sistemos ekspertų, tiek nuteistųjų nuomonės sutapo, jog *laisvės atėmimo bausmė šiandien atlieka izoliacijos bei nubaudimo funkcijas*, kurių pasekmė – sunki integracija bei adaptacija visuomenėje.

Remiantis atliktais kiekybiniais ir kokybiniais sociologiniais tyrimais buvo identifikuotos šios pagrindinės *“kliūtys”*, *silpninančios resocializacijos galimybes* Lietuvos įkalinimo įstaigose, apsunkinančios socialinę adaptaciją visuomenėje bei darančios įtaką

penitenciniam recidyvui:

- vyraujanti individų *kontrolės* ideologija;
- prižiūrėtojų (kontrolierių) sąmonėje glūdinti „*griežtos*“ ir „*sunkios*“ bausmės samprata;
- *subkultūros* egzistavimas kolonijoje;
- įkalinimo įstaigų *uždarumas*;
- po bausmės atlikimo atsirandanti nusikaltėlio *etiketė*, labai apsunkinanti įsidarbinimo galimybes;
- *nedarbo problema* įkalinimo įstaigose; šitaip skatinamas nuteistųjų pasyvumas bei atsakomybės jausmo praradimas;
- žmonių *perpildymas* įkalinimo įstaigose;
- *materialiniai* sunkumai.

Baigiant reikia pažymėti, jog *šiandieninės Lietuvos įkalinimo įstaigos neatlieka nuteistųjų resocializacijos funkcijos*. Tačiau kaip parodė

empirinių tyrimų rezultatai, net ir naudojant atskiras resocializacijos poveikio priemones įkalinimo įstaigose, jų efektyvumas yra žemas, kol nėra realiai veikiančios *kompleksinės resocializacijos programos*, apimančios įkalinimo įstaigas, apskritis, savivaldybes ir darbo rinką. Jos *vykdytojais* turėtų būti atitinkamai *kvalifikuoti asmenys*: socialiniai darbuotojai, psichologai, mokytojai ir kt. Be to, pažymėtina, jog penitencinio recidyvo mažinimo perspektyvos galėtų būti siejamos su tam tikrais veiksniais: *šeimų ir artimųjų skatinimu* neatsisakyti nuteistųjų bei *socialinių ryšių* palaikymo stiprinimu; *įdarbinimu laisvės atėmimo vietoje*; *įsidarbinimo* galimybių suteikimu; *asmenims*, išėjusiems iš įkalinimo įstaigų; *savaitgalio paleidimų iš įkalinimo vietų* taikymu.

Literatūra

1. *Baudžiamoji teisė (bendroji dalis)*, Vilnius: Eugrimas, 1998.
2. Christie N., *Limits to pain*, Oxford: Martin Robertson, 1981.
3. Duff R. A., Garland D., *Introduction: Thinking about Punishment*, SAGE Publications, 1995.
4. Foucault M., *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*, Baltos lankos, 1998.
5. Kumpaitis A., Socialinė parama asmenims, esantiems laisvės atėmimo vietoje ir grįžusiems iš laisvės atėmimo vietų. LTA (magistro darbas), 1999.
6. *Lietuvos Respublikos Baudžiamasis Kodeksas (Projektas)*, 1999 (nepublikuotas).
7. *Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas*, Vilnius: Lietuvos Respublikos Teisingumo Ministerija, 1998.
8. *Lietuvos Respublikos Pataisos darbų kodeksas*.

Vilnius: Lietuvos Respublikos Teisingumo Ministerija, 1995.

9. Mathiesen T., *Prison on trial: A Critical Assessment*, London: SAGE Publications, 1990.

10. Mathiesen T., *General Prevention as Communication*, SAGE Publications, 1995.

11. Mertonas R., Socialinė struktūra ir anomija. - Sociologija. Mintis ir veiksmas, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997.

12. *Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla*, Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės. Vilnius, 1998.

13. *Pataisos darbų įstaigų vidaus tvarkos laikinosios taisyklės*, Vilnius: Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerija, 1997.

14. *Teisinės sistemos metmenys* (nauja redakcija), <http://www.lrs.lt>, 1998.

Išnašos

¹ Sociologinis tyrimas Lietuvos įkalinimo įstaigose buvo atliktas rašant sociologijos magistro darbą „Lietuvos penitencinės sistemos resocializacinės galimybės“ (vad. doc. dr. A. Dobryninas).

² Penitencinis recidyvas rodo, kad asmeniui anksčiau buvo skirta laisvės atėmimo bausmė. Faktinis recidyvas rodo, kad asmuo nuteisiamas pakartotinai, neatsižvegiant į tai, kada asmuo anksčiau buvo nuteistas ir ar yra, ar jau išnykęs teistumas. (Baudžiamoji teisė, 1998, p. 324-325).